

М. С. Горбачевтун болгаш
Дж. Буштун телефон-биле
чугаалашканы

Ирактык даштыкы керек,
тер министр Т. Азиз-биле
СССР-нин Президентини
М. С. Горбачевтун чуугаа-
лажыкчынары доозулган
доруан АКШ-тын президен-

тин Дж. Буш-биле совет
удуртуктук телефон дам-
чыштыр угулдуулашкан
чуугаалажыкчынары болган.
(СЭТА):

УСПА-ХӨЛ ШЫНААЗЫ:

(Уланчымы, Эгези № 32 «Шынаа»).

Кижик болгаш бойдуу — тудуш харылаалык, бот-
боттарына ханы хамаарылгалык. Бойдуу кижик
төрөлгөтөн, оон интигилеи амьдырал-чурттаарына
ажыктыг эргежок чуугаа чүүлдерин: тынар
агаарын, ижер сугун, аш-чечини, чыгышын ап
турар. Ыччалла-даа бойдуу курлаавырлары эгээр-
тимес байлак-даа болза, кижик оон камналгалык
ажыгласка, ол база кызыгаарлыг, хемчээлди
болгаш төнчүлүг.

Оон чижээ Успа-Хөлдүн
шынаазындан көрүп болур.
Мааха хамаарыштыр улус
депутаттарынын Тес-Хем
районунун даргазы Кара-
ол Лопсанович Лалчаанын
бодалы мындай:

— Шынааны ажыглап ту-
рары аажок багай. 1972
тылдан бээр республиканын
совхозтары барык шуптузу
хымыргыш негиз, мал чечи
беткелик турар. Оон бээр-
ле шынаа чыл сайында хоо-
урапта таварыш келди. Бо
уеянда дүргүзүндө чыгыш-даа
чаартыла козулбеди. Сов-
хозтарын талазындан кал-
ды-даа беримчези чок-тур.
Урегдекчи, төтөглекчи чо-
рук угулчулешкан.

Ажылчынарга таарым-
чалыг байдалдар тургусту-
маал. Чеден чылдарнын эге-
зинде тутулаан бажынар
аргиреп урелген, чам-
дыктары бустурунуп кырыл-
да келген. Чунар-бажын
дугайында чугаа бешин чорбайн
турар.

Бойдуска хамаарылгавис
конкург-ла каржы болуп ту-
рар-дыр ийин. Чыл чымы-
р-биле чыгып келген демир-
дес аймаа туралг буртузунда
хорумналган. Ону аштап
арыглары кымында са-
гымынга кирбес, кымында
дүвүртпес. Кескеш, прес-
сет алган ситенин чамдыкта
ажаап четтикпей, шөлгө о-
чаан нааптар чиктер хөй.
Ол пресстер чазын хар
эрирге, суг хөөлбөзүнө ду-
лдуне бээр. Оон түнелинде
келер чымын ол девишээр-

ден хымыргыш кескен улус
бергелерге таварыш, па-
дын бараар, хилинчектерин.

Совхозтар директорлары
дугурушкан. Ак-Чыраа,
О. Шынаага ажылдап кел-
геннерини амьдырал хан-
дырылгалын экинчилер со-
рулгага дүштүр ака-хо-
регини салымнаш, чаа
орай-сава, чунар-бажын, дер-
ги садыын тудуп, септик-
лери, кынар-чаар материал-
дар үлээр кижилерин тус-
кы шалынгып кылдыр тур-
дузун, шупту чүвени чакыс
чегге коюшоп ап болурун
аргазы бар турган.

Канды-даа таварышта
кады холелиншир чегге ке-
рек, чүге дээр республи-
каны мал чечин-биле ханды-
рып шыдаар чыгыс шынаа-
зы ол шынаа. Ол девиш-
канын бойдуу база кадыг
ширини. Оон ужурунда де-
мешип ажылдарын ажыктыг,
Шынаага чылдык дөрт эл-
чээде халып турар. Чамдык
кымын шынаага халып ор-
ган машиналарын радна-
тору шак докуп каар — ы-
ндан соок. Тес-Хем район со-
хозтарын бүгү чатыгарын
күсседир дээр, техниктиг
байдалы чүгө боттарына
молдук-кадык ойлескер.
Амаа үе, акиа, четчир сан-
ныг машина-техника, бааза,
ажылчын куш, кадрлар не-
геттилер.

Хымыргыш кезеринге сов-
хозтар баш удур белетке-
нес. Ажылчынарын ээл
чегге экеп отпакан, ол-

ПАРЛАЛГА СЕКРЕТАРЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАШИНГТОН, февраль
22 (СЭТА). СССР-нин Пре-
зидентини Михаил Горбачев-
тун болгаш Ирактык дашты-
кы керектер министр Т. А-
рик Азизти кылган чуугаа-
лажыкчынарынын түн-
нелдеринге хамаарыштыр
Каттишкан Штаттар Иракка
удур эвилелде чурттар-биле

сүмележир деп турар. Ол
дугайын Ак бажынын пар-
лаалга секретары Маралин
Фиджетер медеглээ. Ку-
вейттен бодунун шериге,
рин бурдун-биле чугаа хөк-
күдүрүп алырынга Ирак
чондорешкен дугайында
Москвадан дыңдадыгы
парлаалга секретары тайы-
бырлаан.

Амгы байдалы, даартагы салым-чолу

чаан чиле бээр, оларже са-
гыш човаас элээр бар.
О. Шынаа суурдан амчилер
механизаторларга баарга,
кайы-даа турлагда алтечка,
эм-таң нурут болган. Эмо-
ника кадымыраан, эм өрт-
улактан-даа болза, мааха
кээрде белеткел четпезини
бир чижээ болур.

Успа-Хөл уну бойдуу
чайгаар хайырлааны найга-
мч чараш чурумадыг бай-
лак ораны-ла болгай. Ак,
куш элээр-ле турган. Суг
куштары карыкка козулду-
ле ховартап кады. Бөр-бөр
ужуп чоруп өдүрөк, кас,
ка-дурууа, агыш куштар уя
тудар чер чогулдан хөл
чогуунда кестинип калган
хымыргыш, кулузун ара-
зында уларын хоопу каа-
кан. Элик элээр-ле, харын-
даа чидип бар чыдар. Хөлгө
өөрлөнип өссүн дөст салган
опдатпа шупту кырып кал-
ган. Олардан та кайы хире
оругулазы алыр турган. Олар
чакыс чыгыш хуиерде суг-
ла чыгыштыр үнөш, чы-
дык чегге хымыргыш, ку-
лузун дөстөринге дөстөргөн.
Оларын хымыргыш кыргыч-

дип кээр хоралакчы-төтөг-
лекчилерин холундан шы-
наа улуг когаралга тавар-
жып турар. Эрткен чымын
чазын өрт болгаш. Ак-Чы-
раадан хөлгө чедир дык-
хай чер-девишээр хуокта-
лып калган.

Шынаага ажылдап барган
хымыргыш кезикчилери
О. Шынаа, Ак-Чыраага бар-
ган, мал чечи белеткээр
шылду чопшээредип алыр
көрдүгөн. Ындыг турбук-
ле чамдыктары кожаында
чыдар кызыгаарын эрте бер-
генин: «Ынбелдинс, көрө-
дүш» дикип, бизгелде
«хоочураан» харызын бер-
ип чачыгып калганнар.
Машина, тракторлар ажыл-
лап, чырыдып ашап турар-
ларын ак харда артырып
наан истери аажок тодо кес-
түп чыгышлар.

Хымыргыш кезер шы-
нааны девишээр Тес-Хем
биле Бөрү районнарга ха-
маарыш, Тес-Хем район ос-
ке-девишээр мал чечи
белеткээр дөстөргөн чугаа-
жык кезер кезер дугайын
ла шийтир-даа хуулап ап
турган. Ыччалла-даа оон

Амьдыралга чайгаар тургустунуп келгес айтырыглар

чымыр напалар салып тур-
ган, тойдур ууулан каалкан.
Койгун, элик көзүбестен.
Хөөкүй амьтанар көстүп
кээр-ле, машина-трактор-
лар-биле дүне, хуиусуруп
турган, адып-бооп, чыры-
дып, дузактап төтөглек-ле-
турар. Ол хире ууулан тур-
да байлак оран-на болгаш
шыдаар. Ам көөрге чыраа,
хымыргыш, кулузун аразын
да кызыл бөрүлөр ийн-чан-
гыс таваржыр. Чырааларын
тракторлар-биле сый басты-
рып кавтар.

Урээр чорук козулду. Би-
ни-бинин холчүгөстөрүн
суунуе тракторларын тек-
кен хлринг үс-чамы ийрип,
бойдуу кораннап турар.
Хымыргыш, кулузуну
чыл санында кайы хамаан-
чок ууулан, урегдекчи боу-
биле ажыглап турарындан
хөлчүгөстөр кады, тулаа,
хөзүрү сугдан кычгыдан,
шаг-шинээ төнгөн оруглаш
боду харыксырап, ондан-ос-
тап, берген чыдар.

Тес-Хем районун удур-
тукчуларынын бирээни Ка-
ра-ол Лалчаанын Успа-Хөл
шынаазынын даартагы са-
лым-чолу дөстөргөн сагым-
саламат дөстөргөн, дүвүр-
эни когазын кагарынга бе-
лени оон кирип турар са-
нал-оналынын кол уг-шин
ол болур-дур.

Мал чечини белеткелчи-
лери хамаарышкан деви-
шээр аштап арыглавын ту-
рарындан агында, аң-мөк
көөр дөстөргөн толап че-

чүү-даа бүтпөс.

Успа-Хөл шынаазын рес-
публикада өртөм талазы-
биле шийчилел девишээр
кылдыр тургустуу тавар-
жыла эвес. «Успа-Хөл» со-
вет-моол шенделгөе турса-
каткан хөй таламыг чөвү-
лө хурал даштыкы чуртта-
рын эртемденеринин кир-
жигези-биле 1969 чылдын
август 1—10 хуиеринде Кы-
зылга болуп эрткен. Ала-
зында баргаш, аң-мөк, куш,
балык өдүрбес, долдандыр
намааладыг чер болу бээр.
Эртемденер дугурушкан.

Эрткен чымын Ак-Чыраа-
га Москва, Новосибирск
хоорайлардан келген ийн эр-
темден ол суурнуу геогра-
фия, биология башкыларын
эдертип алгаш, хөлдү дол-
гандыр турар үнүш-бойду-
ту көрүп, шийчилел, дына
хөй гербарийлерин чымы ал-
ган. Тус чер чурттуг тавар-
жык студенттер, специалистер
чүгө бодунун төрөн бойду-
зун созуурган, хайгаарып,
шийчилел, амаа үндезилел
ажылдарын бикип, эртем
адын камгалап болбазыл деп
айтырыг ала-чайгаар тургу-
стунуп келир-дир.

Успа-Хөл оруглажында
агаар канчаар-даа аажок
арыг, эки деп үнелелди бү-
гү-делегеи аксидициязы
берген. Ам олче аң-мөк
катат агидер дөстө, девишээр
демир-дестен аштап ары-
лаары, бичин холчүгөстөр,
тулааларын катар эрткен
хөвүнчеге тургузары негеттинип
турар.

Чон-биле чугаалажы
көөрге, кожалар боттары-
нын аразында чер-девишээр
ни база хунаажып тургу-
стунуп чорудаткан дыйып
шийтирээрин сүмележип
турар хевирлиг чораан.
Оларын шийтин хөзөнгө
кым холгаарлаар боор. Хо-
мудалдыг чүүлдерин хой-
лу-дүрүм өзүгаар боттары
ап-чөп-биле чугаалажып,
дугуруш-ла алыр турду
мынаан. Рынок харылаала-
рычче шийчилгө үеинде
кол чүүл — сакылажыр ба-
раан, чиг эг керек болгай.
Амаа хамаарыштыр хымы-
ргыш, кулузунун девишээр
руу кулур-дур. Ыччалла
«О Шынаа», «Ак-Чыраа»
совхозтарын амьдыл-шичи-
лери хымыргыш, кулузун-
дан мал чечи белеткээр
ажыл-агылдар болуп, чүгө
бодунун черинин өзүлүг
элери болбайн турарлыг.

Республиканы чегерин
турар Успа-Хөл шынаа-
зын даартагы салым-чолу
кижи бүрүзүн дүвүр-
дир турар. Мааха холбаштыр
хымыргыш, кулузун белет-
кээр наалчымы отрядтарын
кежигүйнөр чүпү болан ту-
рарлыг! Оруглаашка чедир-
ген когаралды канчаар эг-
дир-ла? Бо талазы биле си-
лериин санал-оналынар кан-
дыгы?

Интор КАРА-САЛ,
Даныс САЛЧАН.

ЧУРУКТАРДА: кескен
хымыргышты чүдүрүп чо-
руулап турар. Монун-
Тайгада СССР-нин 60 чымы
аттыг совхозтун муракчы
механизаторлары (солагай
талачан) Олег Донга, Бо-
рис Хертег; бөлүк сараачы
Фар.

ШЫЛГАРАЛ РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КУШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР.

ЭКИ БЕЛЕТКЭЭР

СССР-нин Чепсектиг
Куштеринге шериг албаны
эрттеринге Тыва АССР-
ни аныктарынын белетке-
лини талазы-биле сорул-
галар дугайында дөстаалды
Тыва АССР-нин Министр-
лер Човүлелди хуулап алган.
Республиканын шериг ко-
миссарияды ол дөстаалды
күтсө-дөстө амьдыралга
боттандырар дөстө ажылдар-
ын калбаа-биле чорудуп ту-
рар.

Бистик республикада
аныктарынын шериг албаны
эрттеринге белеткел куду
денелде турарын ук до-
стаалда айткан. Оон кол чы-
лаагы — Кызыл хоорай
болгаш районнар Советтерин
ини күтсө-дөстө комитеттерин
ини улус өөрдөлгө килдес-
теринге эки белеткелди аны-
ктарынын кышак кичээ-
лел салып турарында. Ол
ышан республиканын рай-
оннарында дайынчы болгаш
куш-ажылчын коочунары-
нын чөвүлелдери бо ажыл-
ды база сулараткан.

Оон кыйал неринге бээр
оолдар орус ылдыг шолго-
ла эки өөрдөп, шийчилел ал-
бас болза, шеринге тусай
бергенкиди чедип алырынга
бергенкилерге чугаа-жык
таваржыр. А бисте ылдыг
кошак белеткелди анык-
тар чылдык-ла илереттинип
турар.

Районнар төптөрүнүн
чамдык амьделгелери, та-
арымчалыг деритинген тус-
кы кабинеттер барык чогул-
ган, шериг намы четпек
болган четкен аныктарынын
шийчилгези дөстаал эвес
эрттип турар. Ыччалла
аарыг-аржыкка таварышкан
аныктар чогуур өйүндө ам-
иштинип албаанындан, на-
жиз шеринге негедирини
ини үеинде шийчилгө эр-
тирге холчүтунуп каар
чоруткар бар.

«Бүгү-ини шериг хуула-
жында» дугайында
СССР хоойдузунун чамдык
чуулдарын хажыда бээр чо-
рунтар баар. Чижээ, шер-
иг хуулажыны албан эр-
тирер турбук, оон ойталап,
дөстөр болган негедирини
ини пункттузунга ой-шанда
кандыг-бир чылдаалар-биле
келбейн баар ийикке, азы
шут дымчатайын баар
аныктар сөөгү үеде эвээр

эвес апарган. Ындыг чорук
Чөөн-Хемчик, Бөрү, Улут-
Хем, Бай-Тайга болгаш Сүт-
Хөл районнарга үргүлүү та-
варжып турар.

Оон кыйал, ортумак шол-
галарда шериг хөзөң өө-
дирин болгаш орус дык
куш-култура кичээлдегин
эрттеринин шынарын улам
экинчилер чегге чугула. Ол
кичээлдер дөстаал солун
эрттип турар болза, өөрени-
чилерини ийити угаан-бодал
болгаш мага-бот сайыра-
лынга-даа улуг салдар че-
дирер. Бир эвес ол бүгүнү
ыяк сагып, шийчээдип алыр
болза, аныктарынын шериг-
ге баргаш, дайынчы болгаш
политинтиг белеткелди эр-
тирер чини болур. Тывадан
Совет Армиянын хуулажы-
нынде шериг албан-хуулажы-

Бөгүн—Совет Армиянын
болгаш Шериг-Далай
Флодунуң хуну

ылдыг «ырмакчыларын»
бирээни чиге алап турган,
тодоргаш аналитиг чууду
корреспондент Шаггар-бол
Доржу «Шынаа» арына-
рынга бижиди. Ол чүгү ше-
ринг хуулажыны ылап-ла
эрттерер болдурга болгаш
ада-илерге элэн дөстөп
салдар чедирген боор деп
соддар мен.

Эгезинде адаанымыс до-
стаалда албан күтсө-дөстө
чууру чедир-сөө кол аитыры-
ны оңалап айткан. Рес-
публиканын шериг комисса-
рияды ол талазы-биле чам-
дык аныктарынын кылып чо-
рудуп турар. Шериг алба-
нын эрттеринге белеткел
талазы-биле тус-тус рай-
оннада, көдө Советтерде
эрткен чыгы байдалды
түшүп чугаалажып, рес-

Сут-Хөл, Барыын-Хемчик,
Улут-Хем болгаш Чөөн-Хем-
чик район Советтеринин
күтсө-дөстө комитеттери кой-
чуг кошкан органнастан.
Чамдык ийитин керектер
органын шериг негедирини
ини бурун күтсө-дөстө
чуугулага албазы аныктарга
багай салдар чедирип турар.
«Бүгү-ини шериг хуулажы-
дугайында» СССР хоойлу-
зунун 99-ку чуудунун 2-ги
пунктуун районнарын чам-
дык харысаладыг ажыл-
данчылары хажыдып турар.
Чижээ, Улут-Хем районун
Ак-Тал суурда чамдын
аныктар шериг баарындап
ойталап.

Шериг баар аныктарын
эмчи шийчилгезинде четпес-
тер ам-лаа чылдатынмай
турар. Районнада респу-
бликанын хуулажы алышкан
пунктузунга келген 43 ки-
жини албан-хуулажы эр-
тирер шийчээде болганинда,
дөстөр чорутулаан, а тос
көргө чылдаган чок чег-
ге намы багай дөстө шер-
иг баар хуулажы район
комиссиязы улашкан.

ИТО комплекзинин нор-
мазын болгаш спорт разра-
да дужааган аныктарынын
саны эвээр-ле. Оон-биле
чегерелерин куш-култура
талазы-биле кошак белет-
келди аныктарынын саны
көзүлөп турар. Оон кол
чылаагы — чамдык улус
депутаттар Советтеринин
күтсө-дөстө органынын ха-
рылаага чоруп ажылдачы
лавынын талазында оон
хөвүнчеге албаанда болган
хажысалага чогулду-дур.

Шериг хөзөң эрттерер
ужурулг анык кижилерин
сакчыл-хуузу дөстө Тыва
АССР-нин Ийитин керектер
министрествозунун кадык
намаалап, улус өөрдөлгө
болтура амьдылчылары,
районнарын шериг комис-
сарияды, чер-чер Советтерин
биле намы тодоргаш созу-
галыг бир деминг ажылдар
болза, түнел мерге эки бо-
лур. Шериг баар аныктар
ны бүгү талазы-биле баш
буруулап эки белеткээр
болза, шериг хөзөң эр-
тирер оларга чик болуру
чугаа-жык.

Михаил ЖИЦ.
Республиканын шериг
комиссариядын кил-
дис начальниги, майор.

ШЫН

НЕЛЕР СЛЕДУ

Москвада Суворов аттыг
шериг училищези бар. Ын-
да сагыла-чурум эл бедик
денелде. Ону чылдык-на
чүс-чүс оолдар шериг тала-
зы-биле бижыг эртем-били-
лиг офицерлер бооп доозуп
ууну турар. Эи оаштай ол
шериг училищези 1944 чыл-
ды октябрда Горький хоор-
айга ажыттылган. А 1936
чылда ону Москваже көжүр-
ген.

Амгы үеде учиндиге
оолдарын 9 класс дооскан
соонда конкурс өзүгаар ху-
лап алыр апарган. Ортумак
школа программанын ийн
чыл ийтинде дозуу-биле
өөренип эртер, шериг эртем-
неринин кичээлдерин (су-
ровчулар солдаттыг болган
сержанчымы куруун бүрүн
эртер), куш-култура кичээл-
дерин база шымын негес-
делг байдалга эрттерер.
Ыччалла канчаар, офицер
болуру мыдыг амыр бөт.

ЧУРУКТА: келер үеинд
офицерлери марштан чор-
лар.

(СЭТА-нын фотохроника-
зы).

Шериг албан-хуулажы эр-
тирер оолдарын илеретин
сөдү болган. Ону Кызыл
хоорайнын шериг комиссария-
ды органнастан, Хоорай Советинин
дарга Ю. П. Слободчиков, партия Кызыл
хоорайнын секретары В. В. Оскал-оол,
республиканын шериг комиссариядын
индис начальниги М. М. Жинц, Кызыл
гарнизонунун шериг кезээниг командирини
оралачымы В. С. Егоров болган ө-
не-даа шериг аныкчалчылары амаа кириш-
кен. Мындыг нелер следу бир дугаар эр-
тирер болганда, ол ийричкени бүрүзүнү
сеткил-сагымынга арай сүрөдөчиг, хол-
азонунун-даа бир талазында, харын солун,
өөрүнчү-даа боор чорду.

Эртеминин 10 шак үеинде «Нарусна»
олурунуп, шеригинин турар черинге
бекең хире не чеге болгонго, ында шер-
иг аныкчалчылар элбеге-дөстө улуг
хуулажы ады. Баштай бисти хуулажы амаа
апарган, след ындагы байдалга эртерин
тайылбырлаш, солдаттар-биле угураш-
тырып эгеледи. Ында бир медеглескенчиг
чүгө — нелер кээр дугайын солдаттарга баш
бурунгар дымчатааны. Хевиртен чеге
берген болдуус. Кандыг турганыл, олар
биске ынааар көзүлгөн. Солдаттарына
чурттал турар казармаларында база чет-
тенин чымыг, чырык, ары-силни-даа ке-
дирей. Өзүлүг шериг дел чүгө бо-дур
дугайын нелер магалана бис. Солдаттар
эрт-чөм, картофель болган погаа аймаа-
биле долу хандыктыгыны коску болду.

Туснай дуулаал амьдылгыг. Телп-

чалыг, азырап турар хамаарынын семис
чагайын, ары-силни хайгалдык. Ол бу-
туну чүгө ийн кижик ажаап карапал тур-
тар. Инертери база бар, оларын боттары
саап турар. Бир саагга ла бирээни 3-4 литр
сүт бээр. Бизааы база бар. Барган чери-
виске солдаттар-биле ужурашын, чугаала-
жып турадуус. Турар черинге оолдар хо-
мудалдык чок дел харым бердилер.

База бир солун чүүл. Новосибирск хоор-
айда шериг албаны эрттерип турар Шол-
бан Доржу дээр оол амаа база аалдап ке-
лген болду. Бичин солдатка келген нелер
хөй-ле аитырылганы салды. Бир ама: «Сен
эттеттин бе, мыдыг чүгө бар бе?» — диди.
Шолбан: «Амьдылгыда мен ындагы чүгө
таварышпадым, моон сонгаар-даа таварыш-
падым кууээр-дир мен» деп харыялаан.
Ол Новосибирск хоорайда харылааган
боор, шериг хуулажы эртерин турар.
Адак соонда бисти солдаттарын немин
биле чегерди. Чөмин оолдар боттары
чымып турар. Кымаан чечи амьданып, ча-
гай! Дүрүзүлгалыг кым новарлардан-даа до-
ра эвес-чир дел чүвенин чери кырында кыл-
ган аш-чечини амаап ийик, чип турган
нөрдүс. Ол-ла бүгү экскурсияныс тал-
ты-ла үш шалта доозулган. Нелерини
мындыг следу чылдын эртерин турар
болза, шериг албан-хуулажы эртерин оолдар
нын ажал, амьдыралын көрүп, билди, та-
ныжып алырынга эки, ажыктыг, солун чү-
ге чорду.

Ирина БУРБЮ.

ОНЗА АЖЫК СУДЧЕ ОРУК

(Уланчызы, Эгези № 27-34 «Шында»).

1937 чылдың 8 ай 3-те ИХЯ сайды О. Полат АРН ТК-га күүрүскүр К. Пирин-деиниң сайын-садар, арагыч байдалын база оон моол ламалар болгаш ажал-дакчылар-биле харылаалың тодаргай айткан бижээ.

1937 чылдың 11 ай 22-де ИХЯ сайды Полат биле ЧПК төлөзү Моладай ТАР Биче хурал Президиумуна, Сайыттар төвүлелгелер болгаш АРН ТК-ның нам комиссияны даргазы Байыра дараазында майраң чажыт дыйдыгы берген: «Улут-Хем кожуунуң чамдык ко-ада сүмү, арбаң чагырга черлерин албан хаарларынды аңгыда бүтпес, иделген чон шугрумал идегеттер кирген турарың харызы-биле ажал-агы, културга, политика талазында болгаш хоол-дурм ботандар дугайында четпес чоруктар албан бар бооп турар, ону маанаа тодаргайлаарга болза:

1. Көк-Чураа сумузуңуң даргазы Түмөн;
2. Хайыракан сумузуңуң даргазы Ымыжык;
3. Чааты суму секретары Кеңил-оол;
4. Шагаан-Арыг суму секретары Кандан;
5. Кок-Чураа суму, 4 дугаар арбан даргазы Падар-Алк;
6. Шагаан-Арыг суму даргазы Санчы-Мидил;
7. Ыйыл-Хемде ТАР Биче хурал кеңигүүн херектен Дажымаа, оон ашаа Шойдар-нын адазы Сундукпан дээрн мээрден чораш, хорегиэни хавыртып, эргезин казылып чораш, эргезин 34 чылда эгизин, ам Сундукпаның көзөтөр кенинин аайы-бол чор түвези чок бооп, араг-чоңу дорамчылар, чачымыр, амы-тыны кыжаны алгаш;

Моон-биле чергелештир еске-даа кожуун сумуларда ТАР Биче хурал кеңигүүнери ол хирезинде ажал-херезне харысалга чок, үргүлчү арага-дары ижер, шоп-содда кылыр, феодал-дар-биле кылды харылаалың кижилер болза: Чөөн-Хемчик кожуун Ийме сумузуңуң даргазы Чимбин; Бий-Хем кожуунуң Тасы суму үр даргазы Санлык; Тес-Хем кожуунуң Тере-Хөл суму даргазы Самдангаа; Чыгала-ды суму даргазы Самбуу-Хелин; Бий-Хем кожуунуң Оёте Сундук; Тес-Хем кожуунуң Нарында Бузула; У. Шынаада Сиңилмаа; То-жула Кара-Серен; Улут-Хем кожуунуң даргазы Санлык; Талды кожуунуң даргазы Суур-оол; Барын-Хемчикте Хур-реш-оол сутлар.

Ылчаага Тес-Хем кожуунуң Бай-Дат сумуузда Ола-те феодал идегеттер-биле ажал-үргүлчү арагалар, ажал-агынын кадар-хоолу боор тур; Чөөн-Хемчик кожуунуң Баян-Тала суму даргазы Чимит дээрн арага-дарылаар, феодал чораш Суур-Хоор, Ундү-Чангы, Кунгаа чагырыкчы олар-биле ханы харылаалың тур деп меделет бижээнер.

ИХЯ-ның 1937 чылда тускай меделелдерин аразында К. Эргезин Чыда-нада чораш кыды киж-чорейин хаара түдүп турган. Ында мында дээр: «1935 чылдан бээр-ле чамдык нам, арваа организацияры болгаш нинти чоңуң байдалың чурт-туп иштинде аңгынын дай-зымы барык чок деп биле бегиени тодарай.

Барыны удурутугла дужунда улуг-биче ажалга кирип чораш барыны чөлүзгиде идегеттер Сидим, Санлык, Сан-чай-Доржу, Сагды-Бадыр, Се-денбат сутлары хурал-суглаазыга олтуруштур, чырыдышынын болтумунун байкалыгы чүве бар. Чиде, Бора-Халде нам үрүң-үрүң урталыга барыны үз-елдег феодал байдалың чурт-туп иштинде аңгынын дай-зымы барык чок деп биле бегиени тодарай.

Барыны удурутугла дужунда улуг-биче ажалга кирип чораш барыны чөлүзгиде идегеттер Сидим, Санлык, Сан-чай-Доржу, Сагды-Бадыр, Се-денбат сутлары хурал-суглаазыга олтуруштур, чырыдышынын болтумунун байкалыгы чүве бар. Чиде, Бора-Халде нам үрүң-үрүң урталыга барыны үз-елдег феодал байдалың чурт-туп иштинде аңгынын дай-зымы барык чок деп биле бегиени тодарай.

1937 чылдың 9-12 айларда Чурмит-Тажы биле Тока ССРЭ-ге чалады баргаш, 10 айда Сочиге дыштангаш, Октябрьның XX чыл оюнуң байырлаалыңа киришкен, дыла хай наркоматтарга тартып, Тываның яны-бүрү айттырларын шийткен деп алган. Оон иштинде ССРЭ-ниң Улус комиссарларың Чөвүлелиниң ораалчы даргазы Б. Я. Чубарыга ужурашкан, Совет чарага Тываның 4.1 млн. ашык өрөзүн ушта бириктирип, ССРЭ-ниң Даштыкы сардыг багынышын киришкен-биле Тывага садар бараан-нарнын 9 айга четтир курла-вырларын тургустур деп турар дугайында меделетли өөрүшкүлүг хулаа алгаштар.

ССРЭ-ниң Даштыкы херек-терин улус комиссарың Б. С. Стомыков-биле ужурашкан-га О. Танчай ам-ла АРН ТК-ның кеңигүүн Тыва бан-кынык боштаар черинде да-гары хежээр турда-ла, «шүтүг танчайыклар нам, чазактың чангыс эвир урор, чамдык удурутуг ажалдакчыларын амы-тынынга кыжаның тур-ларлар» деп, Чурмит-Тажы чуталаарга, Б. И. Стомыков шак индиге демиселди совет элчин база НКВД-нин чөвүлелин-биле сумележиг тургаш, бир дем-биле чорудуп, дайызнаар шийттир-гил согушкуну бээрин сү-мел-чир.

1937 чылдың ноябрь 26-ла Кызылдан Даштыкы хе-ре комиссарыңа келген чагаалда мында дээр: «Моолда Ганди болгаш эскеринде да-гарында турган күш-биле дөмөй чып мында Тывага база бар тур. Ганди-чириниң бирээни Намсары деп моол элчинин Тывага олтурган чөвө ашаа эвес деп болар тур мен». А ноябрь 19-та НКВД ИХЯ-ның чөвүлелин-биле Степуниниң ТАР-же делир чорудар дээр, Чурмит-Тажы ону солугурун, еске кирип-деп чорудуп бээрин дээр.

ТАР чазаның удурутугу-лары Хемчик-оол, Чурмит-Тажы сутларың Совет куру-ениң кыска ажалдакчылары-биле. Комитетиниң тө-лөзүлчүлүк-биле эже-рууштыкчыларын олар-ның «контра халат-залларыны» херектерин бо-лур ужурут турган. 1937 чылдың 3 айның 11-де С. Чурмит-Тажы база оон ка-дык шийттирген эштериниң дугайында № 47 артык-ке-земе херектерин хынап көр-гө илерээн болза, ТАР-ның удурутугуларын турган кижилер суд ителгезинге берген өчүткүрнелер боттарың бот-тарың ажал-херез ССРЭ-нин тропиктериниң айтмыш-кынары база сумелери-биле чорудуп турган бир дээр, дараазында ажалдакчыларын адаалган.

3. Сокольников Г. Я. ССРЭ-нин даштыкы херек-тер комиссарың ораалчы-зы чогаан;

2. Элиава Ш. З. ССРЭ-ниң даштыкы сардыг комиссарың ораалчымы турган;

3. Карахан Л. М. ССРЭ-ниң даштыкы херектер комиссарың ораалчымы чораш;

4. Богданов В. А. мурун-ла Комитетинге, соңай ТАР-ның ССРЭ-де элчин чериниң чөвүлелин турган;

5. Борисов С. С. ССРЭ-ниң даштыкы херектер комиссарың Чөөн чүн кирилдизин эргезилчиз турган.

6. Исаков Н. Ф. ССРЭ-ниң ТАР-га элчин чериниң херектерин түр эргелет турган;

7. Зорькин, ТАР-га элчин чериниң херектерин түр эргелет турган.

Ылчаага шак мындагы өчүткүрнелер ботун нүгүлдөп өлүрү албалды-биле алган дээрин үстүндө адаан совет ажалдакчыларын долзуу-биле агартыны херечилет турар. 1937 чылдың 3 ай-ың үстүндө адаан кижилер Чурмит-Тажы, Танчай, Хем-чик-оол сутларга бичи-даа ханаарыга ток деп хына-ла түнелсин Москвадан ды-наткан.

1938 чылдың 9 ай 3-те С. Чурмит-Тажының өөзүн биле, «Тыва банк даргазы Танчай «япон шийишкни Гандиниң даалгазы-биле «Улут Моол» куруени тур-гузар, ааа ТАР-ны каттыш-тыр дээр ажалдан, кур-экономпарга, Тыва төп кооп-ка, «Советтранспорт» кат-тыкчылыгына, алдан хургайларыга берсе чогуур чөвүл ажалын өп-биле саа-далып, банкынын апаралдын агыг дайынылары болур иде-геттер база хулиганар-биле бокалдырып турган». (Ыл-чаагагы сүт ителгези-биле хынаваан, бадыткаваан бо өчүктү Чурмит-Тажыдан бо-лун база эштерин нүгүлдө-лөп арга-биле алган болур-дун).

Моон аңгыда Чурмит-Тажының өөзүн: «Хемчик-оол база ТАР-га уаур турган, контрреволюцист ажалды организастагып турган киж-лик чөвө болуңуң тээни бо-лур Дондукту ламчыштыр контр бөлүктү тургусканын чың чүвө». (Бо өчүктү Дондук-даа бадыткаваан, 1938 чылдың 7 ай 14-те «контр аныктар бөлүгүнү

уудруктузу» М. Намзырай-ны байсаарга, ол бөлүктү Хемчик-оол тургускан дээр-инге Намзырай удуран-гаш, бадыткалды бербээр). 1964 чылдың сентябрь 3-те РСФСР-нин Дзэди суд-дунуң коллегиязы ТАР-ның «Онаа ажал судунуң» Чур-мит-Тажыга хамааржыр шийткелин күш чок болду-рыш, оон үлгүлгөн херекте-ри чок болганын барымдаа-лааш, С. Чурмит-Тажыны бурнуу-биле агарткан.

1963 чылдың ноябрь 17-де Алдас-Маалыр аттыг музейин ажалдакчыны Г. Т. Сайзуудан Тыва АССР-ниң прокурору В. Д. Дорун-оол-га дараазында билдириниш кириген: «Мэон бо бил-диринишкенин хынап ха-рылаалың дилемин. Мэон ачам Танчай политика тала-зы-биле бурудаттыргаш, амы-тынын алыр шийткелге таавырың кижик чүвө.

Бо дугайында бичи-даа билер чүвөм чок, чүте диез ылчаарда хемжиг чаш турган мен.

Бо херекти хынап тодар-гайлаарын катан-катан аа-чон дилээр тур мен.

Төрөн ажал Чарар-оол Б. Д. Элегесте шахтер, уг-бам Хандыжаа Б. Д. Эргин районда чурттап турар».

Бо олуруттарың автору 1988 чылдың 9 ай 18-те Г. Т. Сайзуунуң хоолуна шыгак чорурду ССРЭ-ниң прокуратуразының өмүз-э-ден истелге хайгаарып көр кирилдиниң начальниги, юстицияның 2-ги класкын-гы Куруне чөвүлелин Г. Т. рехотун 1964 чылдың 9 ай-лың 19-да харызым хоолталат алган. Ында мын-ка дээр: «Силерини ажалар Оюн Танчайны агартыр ду-гайында билдиринишкениң кирилгенин барымдаалааш, харылаалымы болза, си-лерини билдиринишкениң ССРЭ-ниң прокуратуразы хынааш, 1938 чылда О. Тан-чай үндешин чок черге ший-тирген деп толараткан.

ССРЭ-ниң Чингине проку-ропуниң удуранлышын-нын барымдаалааш, РСФСР-нин Дзэди судунуң кеземе херектер талазы-биле суд коллегиязы 1964 чылдың сентябрь 3-те Тыва Арат Республиканың «Онаа ажал судунуң» 1938 чылдың ок-тябрь 13-те Тыва банкының даргазы чораш Танчайга хамаарыштыр шийткелди буруудадыр барымдаа-зы чок болган төлөздө күш чок болуруп соксаткан.

Мынчангыг силерини ача-нап чогуу-биле агартыңан».

1938 чылда Москвага КУТ-на өөренип турган Куулар Сугаар-оолду түдүп хурулааш, октябрь 13-те дээр хемчик-биле шаа-жы-лаан К. Сугаар-оолду бу-рудаткан чөвөзү болза, ол 1934-1935 чылдарда МАР-га элчинип тургаш, 1934 чылда Чурмит-Тажы Моолда челе бээр, Тывага 1927-1931, 1937-1940 чыл-дарда элчинип турган М. Дугарбай-биле калы берген сайыттар Ганди биле Чурмит-Тажы оларын Ар-Хангай аймакка үдөп чораш-ны, оларын хили-кызыгаар талазы-биле чутазыга олур-ушканын, аразында чатаа ка-рылааш, октябрь 13-те дээр 1935 чылда Кыдаттын Синьжаң мокумуна чораш, Хемчик-оолду ажал-херез дээр берген Парымаа деп кижиде мында Шара-Сүм казыында Сугаар-оолду ий хазы журттап турар деп дынааш, ылчаага Суга-аар-оол Моолда элчинде деп дынааш, Парымаа ды-ка өөзүн деп тыва развед-ки Чойганын меделэн чиж-кекти чүдүлдөр болур тур.

1938 чылдың январь 5-те АРН ТК-ның президи-уму хурулааш, октябрь 13-те чылдарда ССРЭ-ге элчинип турган Сат Лопсанымнн база элчинин секретары турган Токанымнн херези көргөш, оларга:

1. АРН ТК II плену-му болган ТАР Биче хуру-лын III сессиязынын ший-тинин шын эвес дээр дээр;

2. ССРЭ-ниң улус комис-сарияттарынын кирип тур-ган саналдарын ара доскаш, ТАР чазаның чедирбейн турган дээр;

3. Тываның намы ирий болгон шүтүлдө нам чүвө дээр дээр;

4. ССРЭ-ден бараанын улуг өрөк-биле ап, ТАР-дан чигити чик өрөк-биле ССРЭ-ге салып турар деп чуталаан дээр;

5. Шөлөзгил шүтүм-чүл-диги кызар, Сандык биле Данызыны намың ундур-геш, ам Танчайны биче чөвө бо-лурга-ла шүтүмчүлел тур-ары шын эвес деп чуталаан дээр;

6. Тываның намы чазакты командьялар нам дийип тур-ганы дээр;

7. Тываның иштинде чо-руу-чү чок кижик тур, ха-мы буруузуңу менээ хүл-дөз дээр тур, ыңдыг бол-за-лаа хүлээр мен.

Мен японнар, танчай-ларга өмөзүлүп чорбаан мен. Ындыг сатыжым-даа чок.

Нам чазактаа хоумулар, харадар чангыс-даа чүвөм чок, нам, чазактан менээ улуг өрөк хүлээлгени эди-ледин чораш.

Мен бурууну чангыс са-лыг ажалыңа тургаш чок кылдып алыр эвес, араг-чо-нук ортуңа ажалдан тур-гаш, чок кылдып аларымын хүлээнир мен.

Юрий АРАНЧЫН, (Уланчылы).

Тоткандан улаштыр ха-рымы: — Данызын намың ундур-геш буруу деп Богданов кыш-даа удаа менээ ай-тырып салып келген кижик чүвө.

Мындыра тургаш: «Дан-зыны намың ундур-геш чо-рук болаа эрге баштамышп ылдур-геш чорук тур ийин» деп турган чүвө.

Тоткандан: — Токаны дү-жүрген, оон орнуңа еске кижик кирип тур деп Богданов мында дээр, эш Лоп-сан Танчайны кирип алыр чүвө дээр. Эш Токаны ур-далгалатпас деп чүвени Богданов ундур-геш кижик чүвө.

Лопсандан улаштыр ха-рымы: — ТК даргазыңа Тан-чайны кирип алыр чүвө деп Токан чуталап турар кижик чораш. Намың демократиялыгың дугайында силер-нин намың чазакты ко-мандыла берген чүвө деп айтырыгың Богданов тургу-зуп турган».

Санаалар: С. Чурмит-Тажының чутазы: «а) Эргин нам кеңигүүнениң намың ундур-геш чорук чорук шын эвес деп турган улустарың көр көргө үзөт талазы-биле өскерилген улус деп санаар ужурут (ымыраалы дээр) Маалы, Танчай, Сандык, Данык сутларың ыңчачу-лар турарлар).

б) Нам чазактың эргилде болушкунуңа удураалы-нып, нам, чазактың бакы-га боттары олуруп алдыр деп Точанай, Сандык, Танчай сутларың намың ундур-геш чөвөзүңнелерин турган чорук болаа нам, чазакты бир еске хериге кириенин бодааштар тур.

в) Эш Токаны АРН ТК-га херек чок, нам ууру-даа даргалар болза база-ла командьялар бээр деп турган кончул-ла хоралык контр-со-с тур, Танчайны АРН ТК-ның даргазыңа олуртуп алаа намыңмы деп турган чорук болаа контр чорук тур...

И. Бадрыаңым чутазы: «Тоткан, Лопсан оларның кылдып каан бурууларың анализтеп көргө:

а) намың дүрүмүңе чопшээресс;

б) Танын, Сандык, Чик-Сүүн оларны намың ундур-геш чөвөзүңнелерин тургаш, Танчайны кылдып турган контр херези чөвө турганын көргө үзөт талазы-биле өскерилген улус деп санаар ужурут улус. Намың ажалын ирий берген деп турар чорук болаа намың ийинне азы оон удурутуг-лаа хоумула чөвөзү бар боор. Ындыгың ужурунда бо улусту кылдып турган ажалы бүгү намың ажалы халдап, оон шүптү ажалы ирий берген деп турганы оон тодаргай тур.

Танчайларың, дамиди-риниң үзелин барымдаалааш, Тываның намы, чазактың чо-лудугагынын шын эвес деп, ССРЭ-ниң бараанынын ор-тоз улуг деп турган чорук болаа алонырың намылап турганына санаар мен».

Хемчик-оолдан: «Лопсан биле Токанымнн херези-де нам, чазакта хоумула чө-вөзү бар боор.

Намың эрги кеңигүүне-рин намың ундур-геш чорук чорук шын эвес деп турар чорук болаа Сандык, Даны-зын, Серен, Чүңүк-оол оларны намың ундур-геш чөвөзүңнелерин тургаш, Танчайны кылдып турары оон тодаргайлыгың турар.

Телевидение

Понедельник

ФЕВРАЛЬ 25

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен», 9.00 «Кон-такт», 9.15 Мультфильм, 9.30 «Сетинг тураскалы», Уран-чечен телефилм, 1.2 сериялар, 12.00 Медээ-лер, 12.15 «Ыры дугайы-нда сактымышкы», 12.45 — 13.45 Телефилм, 15.00 Мультфильм, 15.15 «Амы-тыңдан артык ынамын», Уран-чечен филм, 11-ти сериялар, 16.10 Россия суурларының салым-чолу-нуң дугайында телефилм, 16.45 «Хожум эртинез», П. И. Чайковский, Концерт, 17.30 Урутлар шагы, 18.30 Медээлер, 18.45 «Рынок хоолдуларын баураар».

Вторник

ФЕВРАЛЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен», 9.00 Чугу-ла репортаж, 9.15 Мульт-фильм, 9.25 «Мэон чурт-тал бар бакымын», Уран-чечен филм, 11.00 Урутлар ша-гы, 12.00 Медээлер, 12.15 — 13.45 А. Петренко — «Мэон чуртам ап ал», 15.00 Чугула репортаж, 15.15 «Амы-тыңдан артык ына-мын», Уран-чечен филм, 12-ти сериялы, 16.20 «Ал-бан ыттарың дугайында телефилм, 16.50 Урутлар ша-гы, 17.35 Мультфильм, 17.45 Совет немерештерин културалыкын болгаш уран чүтүлүгүн ба-гууштыр, 18.45 «Полити-ниң чуталар», «Байдал», 19.15 Виктор Черныш-ов-тун үш хуну», Уран-чечен филм, 21.00 «Уе».

Среда

ФЕВРАЛЬ 27

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен», 9.00 «Ажал-херекти курвер», 9.15 Мультфильм, 9.35 «Виктор Черныш-овтун үш хуну», Уран-чечен филм, 11.00 Урутлар шагы, 12.00 Медээлер, 12.15—13.45 О. Волков чогаалың биле ужуражыш-кың арлар, 15.00 «Амы-тыңдан артык ынамын», 13-ку се-риялы, 16.10 «Москва, Ту-шин», Барымдаалык филм, 16.25 Концерт, 17.30 Уру-тлар шагы, 18.45 Андрей Корсаковтун чырымын-га тураскаалыңа концерт, 19.30 «Дээрле дурулаар», Уран-чечен филм, 21.00 «Уе», 21.45 «Телепорт», 23.00 «03 пуртуда рок-поп», Хөгжүмүт филм.

Четверг

ФЕВРАЛЬ 28

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен», 9.00 «ИХМ меделеринде», 9.15 Мульт-фильм, 9.30 «Дээрле ду-рулаар», Уран-чечен филм, 11.00 Урутлар шагы, 12.00 Медээлер, 12.15—12.45 В. Егоров ырлар, 15.00 «Амы-тыңдан артык ына-мын», Уран-чечен филм, 14-ку сериялы, 16.05 Улус-чу ажаллар, 16.15 Барым-даалык филм, 16.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг намы», 17.30 «9-ку сту-дия», 18.30 Медээлер, 18.45 РСФСР-нин биче улустары-ны уран чүл коллектив-териниң концерти, 19.05 «ИХМ меделеринде», 19.20 «Ын-дыг оол чурттап чорур», Уран-чечен филм, 21.00 «Уе», 21.45 «Амыдагы чактыс...», 23.05 О. Токан-иниң филм, Концерт, 23.45 «Ме-ридиан», Делегей меделери.

Кино

ФЕВРАЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Спец-сеанс, посвященный дню Советской Армии» 9.30. Де-таля: «Приключенческое приключение» 11.00, «Убийство на Монастырских прудах» (Ленинград, 2 сериялы) 12.50, 15.40, 18.30 шактарда.

Видеозал: «Стальные ру-ки» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинофильм» 9.00, «Грядущая Все-ленность» 10.30, «Кинг-Конг жив» (фильм-2) 12.00, «Патриот» 15.30, 19.30 (узаткан) «Жизнь прекрас-на» 17.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Волшеб-ная лампа Аладдина» 12.00, «Друг бездомный» (2 сериялы, Индия) 14.00, «Кольцо с го-лубым сапфиром» 16.50, 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Трэнти-Ванти» 9.00, «Достига-я невозможного» 10.10, 12.20, 19.30, «Танцуй, танцуй»

«Восток»: «Достига-я невозможного» 13.00, 17.40, «Танцуй, танцуй» (2 сериа-лы, Индия) 15.10, 19.40 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Пляж-ные девчонки» (АКШ, 16 сериялы) 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Видеозал: «Муха-2» (АКШ) 10.00, 12.30, 15.30, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинофильм» 9.00, «Грядущая Все-ленность» 10.30, «Кинг-Конг жив» (фильм-2) 12.00, «Патриот» 15.30, 19.30 (узаткан) «Жизнь прекрас-на» 17.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Волшеб-ная лампа Аладдина» 12.00, «Друг бездомный» (2 сериа-лы, Индия) 14.00, «Кольцо с го-лубым сапфиром» 16.50, 18.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Трэнти-Ванти» 9.00, «Достига-я невозможного» 10.10, 12.20, 19.30, «Танцуй, танцуй»

19.15 Шүлүк чогаалының минуталары, 19.20 «Мэон чурттал ораб бакымын», Уран-чечен филм, 21.00 «Уе», 21.45 А. Петренко — «Мэон чуртам ап ал», 23.45 Юрий Лоза ырлар, 23.45 «Меридаан», Делегей ме-делери, 00.10—01.10 Чап-сар, 01.10 «Пьер Карден-ниң алычылары», 01.55 «Компанионер», Уран-че-чен телефилм, 03.00 — 04.10 «Ганна Гавари», Хөгжүмүт телефилм.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 «Ажал-херекти киж-инини эргети, 8.00 Эргети-нин гимнастика, 8.15 Эргети-тайлыбырлыг филм, 8.35: 9.35 Геогра-фия, 9.35 Тогуу, 6 класс. Бу-рууштыр Грецияның мифтери, 9.05 Итали дыл, 10.05 Орус чутга, 10.35: 11.45 Литература, 9 класс, М. Ю.

«В биле Д» программа көр-гүзүп тур, 22.30 О. Волков чогаалың биле ужуражыш-кың, 00.10 — 01.00 Чапсар, 01.10 Концерт, 01.30 «Ме-ридиан», Делегей меделе-ри, 01.45 «Джаман», Филм-биография, Г. Лу-кьянов дугайында, 02.50 «Улут инспектор», Уран-че-чен телефилм, 1-ти сериа-лы, 03.55 — 04.45 Филм-концерт.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эргети гимнастика, 8.15 Эргети-тайлыбырлыг филм, 8.35: 9.35 Геогра-фия, 7 класс, Делегей оме-алы, 9.05 Француз дыл, 1-ти чымы, 10.05 Француз дыл, 2-ти чымы, 10.35: 11.35 География, 8 класс, Чөөн Сибиряны бойлук, 11.05 Бистия салымы, 12.05 «Гандина» аас чопал ап, самбынын концерт, 12.40 Ритмика, 13.10 Ритмика, 14.10 Л. Украинаның амытыңың, чогаалың дугайында

Фильм-концерт, 17.50 РСФСР хоорайларының теле-студиялары, Телефилм, 18.10 «Бок төгөр черге», Металлология болбаазыра-дында чегеттер.

КЫЗЫЛДАН

18.40 Урутларга филм, 18.55 «Кинизилге дугайы-нда 20 минута иштинде», Школаларга кижиниң эрге-чымын дугайында, 19.05 Медээлер, 19.10 «Азия төвү», 19.55 Чарла-дар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг уду-нар, чаштар!», 20.15 Рит-мика гимнастика, 20.45 Т. Косминин ылкар, 21.00 «Уе», 21.45 С

БОРА-ХИРЛЭЭЛЭР

Рассказ

Тайга эдээ суурда нийгмийн хэлтэс өөрчлөн турар Седий-оол Монгуш кышкы дашта-аа. Байгалийн хамгаалалтаа даахыг сугтаахыг ачаагаар аадаа чор-аан. Бичин оол бир-ле дугаар Кызылды көргөн оол. Оон чөлөө нийгэмдээ орлох-шооноо кончут. Бир-ийн хэр үзэйдээ чамын салбаан: чүве чугалаадаа байжын борбогдлоор чамын маа оор, байр, эрхч чүве бо-гайдаа дашын уултушаа, был-гырар, карак уундаа кестүп келгел библиз бир-ле чүве-ийн айтырлаа, аял-ла айт-ыр салазын койжакташ: «Дөө чүд? Бо кымыл?» — дээр.

Адашкылар чыкылаа соокта автобуска Кызалда халдылар. Олуттарла улус хой, Монгуш адашкы-лар койа олурган. Чөлөө сонуграк Седий-оол автобус сонгазын карак кылдыр эрткен суурларын, улуг дугаар айтыр келген. Бичин-оол чоланы чамын бурун-гаар көрүлгө хаван баа-рында хай байжынар чаттыла берген турган.

— Кызыл бо бе, атай? — деп айтыр салазын койжак-тан.

— Чок, оглум, Кызыл ам дараагында. Бо «Суклак» дээр совхозтун төвү суур-дур.

Оон дораян мурнууда дүм-бей каракты дег ыш-бус тур-нуугу тургулган тамы кышпал ышпаш чөр кестүп келген. Седий-оол айтыр салазын чаа-ла койжакташ чорда, ада-зы.

— Кызыл бо-дур, оглум — дээр.

Чүгө байжынар көзүл-бездил ычпаш, атай? — Кызыл ооки кончут хоорай бор, бистин сууру-хустан дора. Ол дигидик-ыш соокта шаа-бус-биле холушпаш, байжынарнык ырак барааны көзүлбейн ту-рары ол-дур.

Адашкылар чугалаажып олурда-ла, автобус хоорайге маанил кирип келген. Даайы сугтаа хоорайге арте-ниде даайынч уругура-биле Седий-оол хоорайга аксурунчалан. Көздөөдө келген кийгел бүгү-ле чүве солун болган: улуг дугура-лар дег кат-кайт байжынар, карактыр-солуштур карак-кышпал машиналар... Чир-кейин турар сарыг, ногаан, кызыл отарлыг светобон дег чүвени даайынч ийн уруу айттып, тайлырлап берип, кудумчун кежерде, оол холуудан чедип алгаш чо-рааннар.

Седий-оол багшта-ла мурейин көргөсүкээр Эзу-луг-ла адиг, бөрү, буур, бу-лан деп дигриг амытаннар, кийн эминден эвес, оон көр-гөн. Бидиында-ла сонуграк Седий-оол бир-ле чүве кө-рүп алгаш, салазын ко-

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.

ЭДЕГЕЙ

1. Шаанда

Чиргилчининг ховуларлыг Чирим-Терезин.

Хажымынандан Көн-Тейлер.

Хажымынандан Дылаан-Кара.

Хажымынандан Эдегейин Байырындыг салын хады Бай-Тайган артыкаарга.

Хажымынандан Айдыс чыды магаданчылг.

Хажымынандан Арга-арым оон тынар.

Хажымынандан Кыдынын дугаар.

Хажымынандан Кудууунуг Кылан сугул хөлүктүргө.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Хажымынандан Эдүркетер, амгыр, настар.

Киржикчилер:

1. Сонуграктай, 10 харлыг пионер.

2. Чечен Чеченович, 65 харлыг пенсионер.

(Сценаның ийн талазындан үнүп келгеш, чолукшур-лар).

Сонуграктай: — Эки-и,

киндер, кырган-ачай. Си-

дерин бистин бо Көп-Сөөк

сумуунда эне чечен-мер-

ген, аастыгга алдыртпас,

айтыг кижээ четтирбес деп

дыннаан мен. Мыл бо нам

сесту сайгаркып көрүдөрөм,

кырган.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.

Бывааларым Хемчик армын-

че кире берген, оларын хай

дээрин ол бүгүленип ситен,

талазын са басып кааптар

ийин.

Чечен: — Дына-ла дала-

жып чор мен ийн, оглум.